

НЕЛІНІЙНА МОДЕЛЬ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗОВАНОГО СВІТОГЛЯДУ

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття розкриває нелінійну модель особистості в контексті глобалізованого світогляду. Пропонується нова (синергетична) модель особистості – інноваційна людина, метою життя якої стає самоосвіта, самовизначення, що стимулюють людину на власні, ще не виявлені можливості.

Вступ

Становлення нелінійного мислення пояснюється не тільки внутрішніми причинами, але й особливим поєднанням подій та ідей, що кардинально вплинули на інтелектуальний стан суспільства, на всі сфери культури. Народження глобалізованого суспільства, і головне – прорив інформаційних технологій практично в усі сфери діяльності, призводить до змін буття, до появи альтернативного типу раціональності, нового способу мислення в природознавстві, філософії, освіті, мистецтві, до зміни світорозуміння й світобачення.

В усіх сферах життєдіяльності людини й суспільства ХХІ століття ставить принципово інноваційні завдання. Тому перед людиною постають нові вимоги й водночас формуються нові перспективи. З цим пов'язані спроби сучасних освітян (соціологів, політологів, філософів) та науковців узагальнити основні загальноцивілізаційні тенденції, які будуть суттєво впливати на майбутнє і які зумовлюють ті історичні виклики, що спонукають сучасну людину до змін.

Серед таких загальносвітових тенденцій виділяють глобалізаційний тип інтеграції світової спільноти, яка, елімінуючи межі та кордони, невпинно крокує до утворення єдиного економічного та інформаційного простору, до зміцнення взаємозалежності соціально-економічних систем і суспільних відносин різних країн світу, загострюючи конкуренцію між державами; до переходу людства від індустріальних до науково-інформаційних технологій, які визначаються рівнем розвитку країни, станом її наукового потенціалу.

Аналіз досліджень і публікацій

Нелінійна модель особистості ще не стала предметом спеціального дослідження у вітчизняних філософів, психологів, соціологів, педагогів. Теоретичні аспекти особистості досліджувались, передусім, у роботах зарубіжних філософів та психологів: Д. Зиглера, Дж. Келлі, Г. Ліндсей, С. Мадді, А. Фернхема, Р. Фрейджера, Д. Фрейдімена, Л. Хьелла, П. Хейвена, К. Холла, російських – Б. Ананьева, В. Ядова та ін. Теоретичним підґрунтям глобалізму є роботи А. Бергсона, Е. Гідденса, Дж. Льюка, К. Поппера, Ф. Фукуями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій підводить до висновку, що, попри існування значного масиву літератури, де більшою чи меншою мірою висвітлюються різні аспекти обраної для дослідження проблеми, все-таки стан її наукового

осмислення не можна визнати достатнім. І не лише тому, що особистість не була у вітчизняній теоретичній думці окремим предметом вивчення, а через те, що ряд вузлових моментів осмислюваного феномену залишається поза увагою дослідників.

Постановка завдання

Мета дослідження полягає у побудові нелінійної моделі особистості в контексті глобалізованого світогляду. Реалізація поставленої мети зумовила: 1) необхідність з'ясувати сутність поняття особистості, 2) узагальнити різні теоретичні визначення особистості, 3) окреслити вимоги, щодо побудови нової (синергетичної) моделі особистості.

Нелінійність мислення – життєва домінанта сучасної людини

Основні ідеї становлення світу, соціуму, культури, науки, освіти виникли в припущенні, що соціальні, духовні потрясіння кінця ХХ століття можуть бути розтлумачені як зсув епіцентру всього людського буття до полюса нелінійності. Виклики часу, які відбулися в другій половині ХХ століття сучасної цивілізації обумовлені нелінійністю постсучасного світу, новою динамікою соціокультурних явищ, які, найчастіше, непомітно зароджуються, спонтанно розбудовуються та знезацька стають видимими.

У світі відбувається «событийний обвал современной самоорганизующейся материи» (В.С. Капустін), який неспіврозмірно перевершує кількість очікуваних подій, як наслідок цілеспрямованої діяльності людей. Необхідність існувати в постійній мінливості, пошукова активність, нелінійність мислення стають життєвими домінантами людей. Сучасна людина повинна бути готова до зустрічі з випадковістю, правильно прогнозувати прийдешні ситуації, швидше орієнтуватися в потоках інформації, висувати ексклюзивні ідеї й швидко їх реалізовувати.

Звернувши увагу на нелінійність сучасного світу, усі сфери культури поставили в центр своєї уваги типове нелінійне, відобразивши його у філософії, освіті та науці як нелінійне мислення. Воно виявилось співзвучним глобальним інформаційним технологіям, електронним формам комунікації, новим формам роботи з текстами в електронному вигляді, зокрема, до інтертекстуальності, до дискурсу в рамках глобальної інформаційної мережі.

Сутність особистості

Відомо, що відносно людини використовуються різні терміни й поняття: людина, індивід, особистість, суб'єкт, індивідуальність. Відомий

російський соціолог В. Ядов вважає, що «...особистість – це певний модус існування людини, тобто якась її певна якість, стан або прояв ... Людина – поняття загальне. Воно позначає вид у біологічній класифікації (Homo sapiens) і тому являє собою переважно біосоціальну категорію. Людина, узята в її соціальній якості, – це особистість. Особистість – це сутність людини, найголовніше в ній те, що відрізняє людський вид від усіх інших біологічних видів... Сутність людини не в її унікальності як індивідуума, а саме в протилежному – у її соціальній якості, зближенні її з подібними індивідами того ж роду, сутність її соціальності. Цю соціальну якість людини ми й називаємо особистістю» [1, с. 70].

Слово особистість («personality») в англійській мові походить від латинського «persona». Спочатку це слово вживалось для позначення масок, які надягали актори під час театральної вистави в давньогрецькій драмі. З самого початку в поняття «особистість» був включений зовнішній, поверхневий соціальний образ, який індивідуальність набуває, коли грає певні життєві ролі.

Щоб скласти уявлення про різноманіття значень поняття особистість, звернемося до поглядів деяких визнаних теоретиків у цій області [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10]. Згідно з американським психологом, теоретиком рис особистості Гордоном Олпортом [4], «особистість – це динамічна організація тих психофізичних систем у середині індивідуума, які визначають характерну для нього поведінку мислення».

Теорія американського психолога Реймонда Кеттелла виходить із «теорії рис» і побудована на їхній основі особистісного профілю. Мотиваційним конструктом простору особистісної сфери є динамічні риси, структура яких формує сутність особистості (риса описується як «ментальна структура», відповідальна за спостережувану поведінку, її регулярність і погодженість). У нього «особистість – це сукупність рис, що дозволяє передбачити дії людини в даній ситуації. Пов'язана як із зовнішньою, так із внутрішньою поведінкою індивіда» [7].

Свою теорію особистості розробив американський вчений Сальваторе Мадді [3]. У нього «особистість – це конкретна сукупність характеристик і прагнень, що обумовлюють ті загальні й індивідуальні особливості поведінкових проявів (думок, почуттів і дій), які мають стійкість у часі й можуть або ж не можуть бути пояснені тільки через аналіз соціальних і біологічних факторів, що впливають на актуальну ситуацію функціонування людини». Сутність особистості, як бачимо, зводиться до прагнення підтримати звичний (характерний для особистості) рівень активації. У будь-який момент активація може знаходитись нижче або вище звичного рівня, що призводить до пошуку або уникнення додаткової активації.

Американський психолог, один із творців і лідер гуманістичної психології Карл Роджерс [9] зобразив нелінійну модель особистості (у термінах самості) як організовану, довгострокову, суб'єктивно сприймаючу сутність, яка складає серцевину наших

переживань. В особистості він виділяв тенденцію до актуалізації своїх внутрішніх потенціалів. Ця тенденція спрямована на підтримку й збагачення життя не тільки індивіда, але й виду в цілому. Оскільки у внутрішніх потенціалах немає нічого такого, що було б неприйнятним для суспільства, конфлікт не є неминучим. Тенденція до актуалізації універсальна для всіх живих істот. У людини ця тенденція ухвалює ще одну форму, а саме прагнення до актуалізації свого «Я».

Автор теорії особистісних конструктів, американський психолог Джордж Келлі [2] розглядав особистість як притаманний кожному індивідові унікальний спосіб усвідомлення життєвого досвіду. Сутність особистості в нього проявляється в прагненні прогнозувати й контролювати події свого життя. Модель, використовувана для пояснення природи людини, – це модель ученого, який формулює конструкти, потім піддає їх перевірці: ті конструкти, які пройшли перевірку ухвалюються, ті що не пройшли – відкидаються або модифікуються.

Канадський психолог українського походження Альберт Бандура розглядав особистість у вигляді складного паттерна безперервного взаємовпливу індивідуума, поведінки й ситуації. Його соціально-когнітивна теорія особистості пропонує принципово іншу модель особистості. Вона підкреслює спільну взаємодію й взаємовплив середовища, поведінки й особистісних факторів, у яких особливе місце приділяється когнітивним процесам, що забезпечують ментальний самоконтроль і самоефективність особистості. Середовище або оточення впливають на особистість тією ж мірою, якою особистість впливає на середовище й формує середовище, а середовище формує особистість. Це безперервна взаємодія сил створює певну рівновагу між волею й детермінізмом.

Згідно російському психологу Б.Г. Ананьєву [10], особистість – складова індивідуальності, її характеристика як суспільного індивіда, об'єкта й суб'єкта історичного процесу. Людина, як відкрита система, перебуваючи в постійній взаємодії із природою й суспільством, здійснює розвиток своїх людських властивостей в особистості з її соціальними зв'язками, що перетворюють дійсність. Але людина є й закритою системою внаслідок внутрішнього взаємозв'язку властивостей особистості, індивіда й суб'єкта його особистості, що становлять ядро (самосвідомість і «Я»). Неповторність індивідуальності проявляється в переході внутрішніх тенденцій і потенцій у продукти творчої діяльності особистості, що змінює навколишній світ і його суспільний розвиток. Онтогенез індивідуальності – внутрішньо суперечливий, нерівномірний і гетерохронний процес. Внутрішня суперечливість розвитку особистості обумовлює зміну її суспільств, функцій, ролей, станів, які, у свою чергу, підсилюють суперечливість еволюції індивіда.

Як бачимо, така несхожість наведених концепцій з позицій різних теоретичних уявлень демонструє багатогранність змісту особистості.

Більшість теоретичних визначень особистості містять наступні загальні положення

По-перше, підкреслення значення індивідуальності або індивідуальних відмінностей. В особистості зображуються такі особливі якості, завдяки яким дана людина відрізняється від усіх інших людей. А зрозуміти, які особливі, специфічні якості або їх комбінації диференціюють одну особистість від іншої, можна тільки шляхом вивчення індивідуальних відмінностей. Тому й існує безліч визначень особистості, але в кожному визначенні є своя специфіка:

- кожна людина унікальна, однак існують різні базові характеристики або специфічні категорії, які можна використовувати для економного опису й класифікації людей (індивідуальні відмінності);
- характеристиками особистості є поведінкові диспозиції в тому розумінні, що вони корелюють і з мотивами, і впливають на соціальну поведінку;
- характеристики особистості відносно стійкі в часі й стабільно та узгоджено проявляються в різних соціальних ситуаціях;
- щоб зрозуміти особистість людини її можна й потрібно аналізувати, виділивши специфічні й фундаментальні частини, елементи й структурні складові, а також розглядаючи її як організовану цілісну систему.

По-друге, особистість наводиться у вигляді якоїсь гіпотетичної структури або організації. Поведінка індивідуума, доступна безпосередньому спостереженню, принаймні, частково, розглядається як організоване або інтегроване особистістю. Тобто особистість – це абстракція, заснована на висновках, отриманих у результаті спостереження за поведінкою людини.

По-третє, у більшості визначень підкреслюється важливість розгляду особистості в співвідношенні з життєвою позицією індивідуума або перспективами розвитку.

По-четверте, особистість характеризується в еволюційному процесі в якості суб'єкта впливу внутрішніх і зовнішніх факторів, включаючи генетичну й біологічну схильність, соціальний досвід і мінливі обставини навколишнього середовища.

По-п'яте, у більшості визначень особистість представлена тими характеристиками, які відповідають «за стійкі форми поведінки». Особистість відносно незмінна й постійна в часі й мінливі ситуаціях; вона забезпечує відчуття безперервності в часі й навколишньому середовищі. Слід додати, що величезна варіативність у визначеннях особистості, а також ті або інші визначення особистості не обов'язково дійсні або неправильні, проте вони більш-менш корисні фахівцям при аналізі, дослідженні, поясненні закономірностей людської поведінки, а також при обговореннях результатів.

Вимоги, щодо синергетичної моделі особистості

Сучасне глобалізоване суспільство, що орієнтується на інновації й ризик, динамічність розвитку, раціоналізм суспільної свідомості, урбанізацію, індивідуалізацію, ослаблення

колективістської свідомості, підвищення рівня конкурентності в різних сферах, ставить нові вимоги до особистості.

У сучасної людини відзначається стійка тенденція до усвідомлення необхідності вибудовування своїх життєвих стратегій, з урахуванням ризиків і суперництва, тому що в умовах невизначеності й невірноваженості розвитку світу зростає роль індивідуальної волі, яка може впливати на людей. У той же час загострюється протиріччя між зростаючою креативністю громадян у всіх сферах життєдіяльності суспільства й обмеженням цієї активності державними інститутами, правовими нормами, податковими стягненнями. Вирішити зазначене протиріччя можна тільки створюючи умови для найбільш повного розкриття людського потенціалу всього суспільства, творчих можливостей людини, груп, соціальних організацій, набудовуючи всю систему керування державою, суспільством і соціальними групами на самоорганізацію й самовдосконалення.

Ми поділяємо позицію тих дослідників, які стверджують, що відповіді на всі виклики часу може тільки творча людина, відкрита новому, людина, що володіє сміливістю й мужністю діяти в умовах невизначеності й ризику. На відміну від нелінійного трактування соціальної дійсності, лінійний підхід до розвитку в класичній науці інтерпретується як безальтернативний поступальний рух, коли пройдене складає лише історичний інтерес; якщо і є альтернативи, то вони всього лиш випадкові відхилення від магістрального плину, підлеглі цьому плину, обумовленому загальними законами еволюції універсуму. Усі альтернативи, в остаточному рахунку, зводяться, поглинаються головним перебігом подій.

Світ, у якому ми живемо, нелінійний і відкритий. Цей світ креативний на всіх рівнях структурної організації. Він наповнений таємницями. Несподіване для нас нове з'являється в ньому. Нелінійний світ часто підносить нам сюрпризи. У такому світі зростає ймовірність здійснення навіть малоімовірних подій. Тому, надія на краще майбутнє не полишає нас і може бути пов'язана не тільки з осмисленням вибору дій, погоджених із внутрішніми тенденціями розвитку складних організацій, але й із щасливим випадком, коли досягається, здавалося б, недосяжне.

У нелінійних ситуаціях нестабільності й розгалуження шляхів еволюції, людина відводить вирішальну роль у виборі бажаної – і в той же час досяжної – майбутньої структури, однієї зі спектра можливих структур-аттракторів. У своєму посланні майбутньому поколінню засновник синергетики І. Пригожин розбудовує свою філософію нестабільності, відповідно до якої складні малі флуктуації, нерідко спостережувані в людській історії цілі народи біфуркацій, роблять майбутнє принципово відкритим і непередбачуваним для нас, але разом з тим і підвладним нашому впливу, історичній співтворчості.

Виходячи з вищевикладеного, можна зрозуміти й те, що ми – не зовнішні спостерігачі майбутнього, але учасники самої гри. Ми – усередині самих

тенденцій суспільного розвитку. Ми не може пасивно чекати, що відбудеться, а ми повинні стати творцями бажаного майбутнього. Невипадково угорський фізик Денис Габор відзначав, що найкращий спосіб передбачити майбутнє – це його створити. Якщо нам вдасться визначити спектри цілей поняття складних систем, то надзвичайно зросте роль і відповідальність суб'єктів у виборі найбільш сприятливих сценаріїв розвитку. Вона повинна будуватися з орієнтацією (свідомої або несвідомої, інтуїтивної) на одну з можливих (і здійснених) у даному соціальному середовищі структур-аттракторів розвитку. Ключові характеристики мислення, орієнтованого на майбутнє: розгляд множинних можливостей майбутнього розвитку, альтернативного майбутнього, альтернативних перспектив; орієнтація не тільки на бажане, але також на досяжне майбутнє.

Висновки

Нелінійний підхід дозволяє сприймати особистість як активний суб'єкт свого життя, здатного до самоорганізації й саморегуляції. Тому ми розглядаємо активність як одну з якостей, притаманних особистості. Носієм же стратегії життя може виступати тільки зріла особистість, що стратегічно мислить, а не індивідуальність або людина взагалі. Стратегію життя особистості можна розглядати як раціоналізовану, орієнтовану в просторі й у часі, звернену на перспективу систему взаємин людини й суспільства, що здійснюється стратегічно мислячою особистістю на основі керування ресурсами, виходячи із самоцінності життя. Власне на даний підхід, на нашу думку, має орієнтуватися молоде покоління, яке припускає рефлексію своєї діяльності на двох рівнях організації людського життя – засобах (соціальна й психічна складові стратегії життя) і просторово-

часовому-просторово-тимчасовому факторові, що співвідноситься з поняттями «життєвий світ», і є визначальним методологічним конструктом нашого дослідження.

Список літератури

1. Ядов В. А. Личность как предмет изучения / В. А. Ядов // Социальная психология в трудах отечественных психологов : хрестоматия. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с. – (Хрестоматия по психологии). – С. 70 – 73.
2. Келли Д. А. Теория личности. Психология личных конструктов / Дж.А. Келли ; [пер. с англ.]. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с. – (Мастерская психологии и психотерапии).
3. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / С. Мадди ; [пер. с англ. И. Авидона, А. Батустина, П. Румянцевой]. – СПб. : Издательство «Речь», 2002. – 539 с.
4. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды / Г. Олпорт ; [пер. с англ. Л.В. Трубицына, Д.А. Леонтьев ; общ. ред. Д.А. Леонтьев]. – М. : Смысл, 2002. – 461 с. – (Живая классика).
5. Психология личности: Словарь-справочник / [коллектив авторов / под ред. П.П. Горностая, Т. М. Титаренко]. – К. : Рута, 2001. – 320 с. – Раздел «Психологические теории и концепции личности». – С. 153 – 226.
6. Фернхем А. Личность и социальное поведение / Фернхем А., Хейвен П. ; пер. с англ. – СПб. : Питер, 2001. – 368 с.
7. Фрейдджер Р. Личность: теории, эксперименты, упражнения / Фрейдджер Р., Фрейдимер Д. ; пер. с англ. Е. Будаговой, М. Васильевой, В. Кучерявкина и др. – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 704 с. – (Большая университетская библиотека).
8. Холл К. С. Теория личности / Холл К. С., Линдсей Г. ; пер. с англ. И.Б. Гриншпун. – М. : ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 592 с.
9. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Хьелл Л. Зиглер Д. : пер. с англ. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с.
10. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / Роджерс К. Р. – М. : Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.
11. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Ананьев Б. Г. – СПб. : Питер, 2001. – 254 с.

Т.В. Кичкирук

НЕЛИНЕЙНАЯ МОДЕЛЬ ЛИЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБАЛИЗОВАННОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ

Статья раскрывает нелинейную модель личности в контексте глобализованного мировоззрения. Предлагается новая (синергетическая) модель личности – инновационный человек, целью жизни которого становится самообразование, самоопределение, стимулирующие человека на собственные, еще не обнаруженные возможности.

T. Kichkiruk

NONLINEAR MODEL OF PERSONALITY IS IN CONTEXT OF GLOBALIZE

The article exposes the nonlinear model of personality in the context of globalize. The new (synergetic) model of personality is offered is an innovative people, the purpose of life of which is become by a self-education, self-determination, stimulant a man on own, yet not discovered possibilities.